

ՀՏԴ : 929:947.925 Հարությունյան + 947.925

ԿԼԻՄԵՆՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՀԵՐՈՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆՑԻ ՈՒՒՄՆԵՐԸ (1941–1945 թթ.), Երևան, «Էդիթ Պրինտ» հրատ., 2022, 96 էջ + 8 էջ լուս.*:

КЛИМЕНТ АРУТЮНЯН. ГЕРОИ СОВЕТСКОГО СОЮЗА: РУССКИЕ ИЗ АРМЕНИИ (1941–1945 гг.). Ереван, Изд. «Эдит Принт», 2022, с. 96+8 рис.

Բանալի բառեր՝ Խորհրդային Հայաստան, ռուսներ, Հայրենական Մեծ պատերազմ, Խորհրդային Միության հերոսներ, մարտական ուղի, ազատագրել, արխիվ:

Վերջերս հրատարակվել է ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գլխավոր գիտաշխատող, պ. գ. դ. Կլիմենտ Հարությունյանի հեղինակած «Խորհրդային Միության հերոս հայաստանցի ռուսները (1941–1945 թթ.)» վերնագրով ռուսերեն մենագրությունը, որը բազմամասնակ պատմաբանի՝ Հայրենական Մեծ պատերազմին հայ ժողովրդի և Հայաստանում ծնված կամ ապրած այլ ազգությունների զավակների մասնակցությունը վերաբերող թվով 39-րդ մենագրությունն է: Գիրքը շարադրված է Ռուսաստանի Դաշնության ռազմածովային կենտրոնական արխիվի (Լենինգրադի մարզ, քաղաք Գատչինա) և ՌԴ պաշտպանության նախարարության կենտրոնական արխիվի (Մոսկվայի մարզ, քաղաք Պոդոլսկ) նորահայտ ու արժեքավոր փաստաթղթերի, ինչպես նաև համապատասխան գրականության և մամուլի նյութերի հիման վրա:

Աշխատությունն ունի խմբագրական խորհուրդ, որի կազմի մեջ ընդգրկված են ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի փոխտնօրեն, պ. գ. դ. Կարեն Խաչատրյանը, «Եվրասիական հետազոտությունների ինստիտուտի» Զարգացման հիմնադրամ Ո.Ա.Կ. հայկական մասնաճյուղի տնօրեն Պավել Ավագյանը և ՀՀ վետերանների միավորման նախագահ, գնդապետ Սիմոն Եսայանը: Գիրքը հրատարակության են երաշխավորել ՀՀ պաշտպանության նախարարությանը կից բարձրագույն սպայական անձնակազմի հանձնաժողովի նախագահ Վլադիմիր Հայրապետյանը և «Հայաստանի ԴՕՄԱՖ» համահայկական հայրենասիրական հասարակական կազմակերպության նախագահի տեղակալ, գնդապետ Կարեն Ավագյանը:

* Ներկայացվել է 23. IX. 2022 թ., ընդունվել է տպագրության 09. XI. 2022 թ.:

Մենագրությունը բաղկացած է առաջաբանից, 8 հերոսների մասին ակնարկներից, եզրակացությունից և գրքի հեղինակի մասին բաժնից:

Առաջաբանում, բացի օգտագործված աղբյուրների և գրականության տեսություններից, հակիրճ ներկայացվել է Հայաստանի տարածքում ռուսների բնակության, Ռուսաստանում հայերի հաստատման պատմությունը: Հավաստի տվյալներ են բերվում Հայրենական Մեծ պատերազմի նախօրյակին (1941–1945 թթ.) խորհրդային Հայաստանի տարածքում ապրող ռուսների թվաքանակի և ռազմաճակատ զորակոչվածների ու մարտերում զոհվածների վերաբերյալ: Ըստ այդ տվյալների՝ պատերազմի նախօրյակին խորհրդային Հայաստանի տարածքում ապրել են 51464 ռուս, որոնց 19.63 %-ը՝ 10107 մարդ, զորակոչվել է Կարմիր բանակի շարքեր: Նրանցից 3444-ը (զորակոչվածների 34.07 %-ը) զոհվել են ռազմաճակատում:

Ճշտված են նաև խորհրդային Միության հերոսի կոչման արժանացած, Հայաստանում ծնված կամ ապրած ու աշխատած ռուսների թիվը: Ըստ հեղինակի՝ խորհրդային Միության հերոսի կոչման են արժանացել 8 ռուս, որոնցից 5-ը ծնվել են խորհրդային Հայաստանում, իսկ 3-ը՝ պատերազմի նախօրյակին ծառայել են խորհրդային Հայաստանում: Բացի այդ, հեղինակը հիշատակել է նաև 5 ռուս հերոսի անուն, որոնց ընտանիքները պատերազմի ժամանակ ապրել են խորհրդային Հայաստանում:

Առաջաբանից հետո Կ. Հարությունյանն առանձին-առանձին լուսաբանել է ինչպես խորհրդային Հայաստանում ծնված 5 հերոսների, այնպես էլ պատերազմի նախօրյակին հանրապետությունում ծառայած մյուս 3 հերոսների կյանքն ու գործունեությունը:

Այդ 5 հերոսներից հեղինակն առաջինը ներկայացնում է գեներալ-լեյտենանտ Բորիս Ալեքսանդրի Վլադիմիրովին, ով ծնվել է 1905 թ. ապրիլի 14-ին Ալեքսանդրապոլում (այժմ Գյումրի): Նրա մայրը հայ էր, հայրը՝ ռուս: Հայրենական Մեծ պատերազմի տարիներին եղել է հրաձգային բրիգադի սպա, դիվիզիայի հրամանատար, աչքի է ընկել Լենինգրադի հերոսական պաշտպանության ժամանակ, ակտիվորեն մասնակցել է Լեհաստանը գերմանաֆաշիստական զավթիչներից ազատագրման, նաև գերմանական Շնայթմյուլե քաղաքի գրավման մարտերին: 1945 թ. ապրիլի 6-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության հրամանագրով արժանացել է խորհրդային Միության հերոսի կոչման: Հայրենական Մեծ պատերազմի հաղթական ավարտից հետո գեներալ-լեյտենանտ Բ. Վլադիմիրովը շարունակել է զինվորական ծառայությունը ԽՍՀՄ զինված ուժերի կազմում: Մահացել է 1978 թ. մայիսի 1-ին Մոսկվայում:

Հաջորդ ակնարկը նվիրվել է օդաչու Վալենտին Գեորգիևիչ Կոզլովին, ով նույնպես ծնվել է Ալեքսանդրապոլում 1917 թ. օգոստոսի 20-ին: Հայրենական Մեծ պատերազմին նա մասնակցել է սկզբից մինչև վերջ՝ որպես ռազմածիջ ինքնաթիռի օդաչու, կրտսեր լեյտենանտից հասել մայորի զինվորական աստիճանի: Վ. Կոզլովն աչքի է ընկել Մոսկվայի համար մղված ճակատամարտում, Ռժևսկ-Վյազեմսկյան ու Ռժևսկ-Սիչևյան մարտական գործողության, Լեհաստանի և Չեխոսլովակիայի ազատագրման ու Բեռլինի գրավման ժամանակ: 1945 թ. հունիսի 27-ին արժանացել է խորհրդային Միության հերոսի կոչման: Պատերազմից հետո՝ մինչև 1956 թ., ծառայել է ԽՍՀՄ ռազմա-

օղային ուժերի շարքերում: Մինչև իր մահը՝ 1993 թ. սեպտեմբերի 17-ը, ապրել ու աշխատել է ՌԴ Ստավրոպոլի երկրամասի էսենտուկի քաղաքում:

Այնուհետև հանգամանորեն ներկայացվել է Խորհրդային Հայաստանի Գուգարքի շրջանի Վոսկրեսենովկա (1941 թ. մայիսի 5-ից՝ Լեյմոնտովո) գյուղում 1922 թ. սեպտեմբերի 28-ին ծնված գրողային օղաչու Եֆիմ Գրիգորի Ուդալցովի կենսագրությունը: Հայրենական Մեծ պատերազմի տարիներին նա ակտիվորեն մասնակցել է Կովկասի և Ղրիմի համար մղված ճակատամարտերին, Լենինգրադի հերոսամարտին, Մերձբալթիկայի ազատագրմանը, մարտական ուղին ավարտել է Արևելյան Պրուսիայում: Լենինգրադի և Ղրիմի համար մղված մարտերում կռվել է Խորհրդային Միության կրկնակի հերոս Նելսոն Ստեփանյանի գլխավորած 47-րդ գրողային ավիացիոն գնդում: Ավագ լեյտենանտ Ե. Ուդալցովին Խորհրդային Միության հերոսի կոչում է շնորհվել ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի նախագահության 1945 թ. մարտի 6-ի հրամանագրով: Պատերազմից հետո կապիտան Ուդալցովն աշխատել է «Աէրոֆլոտի» համակարգում՝ որպես «Ty-104» ինքնավթիռի հրամանատար: Զոհվել է ավիափառի հետևանքով 1973 թ. դեկտեմբերի 7-ին:

Խորհրդային Հայաստանի Ստեփանավանի շրջանի Ալեքսանդրովկա (1939 թ. փետրվարի 22-ից՝ Մաքսիմ Գորկի) գյուղում է 1917 թ. փետրվարին ծնվել Իվան Իվանովիչ Բոնդարևը: Նա 1941 թ. հունիսի 22-ից Հայրենական Մեծ պատերազմին մասնակցել է՝ Հյուսիս-արևմտյան, ապա 2-րդ Ուկրաինական և 1-ին Բելառուսական ռազմաճակատներում: Տանկի մեխանիկ-վարորդ, գվարդիայի ավագ սերժանտ Ի. Բոնդարևը հատկապես աչքի է ընկել Լեհաստանի ազատագրման մարտերում: ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի նախագահության 1945 թ. փետրվարի 27-ի հրամանագրով արժանացել է Խորհրդային Միության հերոսի կոչման: Դժբախտաբար հերոս տանկիստը բախտ չունեցավ տեսնել բաղձալի հաղթանակը. զոհվել է 1945 թ. մարտի 4-ին Լեհական Գրիֆիցե գյուղի համար մղված մարտում: Նրա հիշատակը վառ են պահում Հայաստանում. հայրենի գյուղի դպրոցը կոչվում է նրա անունով, իսկ դպրոցի բակում կանգնեցվել է խիզախ տանկիստի կիսանդրին:

Հայաստանում ծնված Խորհրդային Միության 5-րդ հերոսը Իվան Իվանովիչ Սեմյոնովն է: Ծնվել է 1920 թ. Կրասնոսելսկ (այժմ՝ Ճամբարակ) գյուղում: Հայրենական Մեծ պատերազմին մասնակցել է 1941 թ. հունիսի 22-ից՝ որպես հրետանավոր: Իր խիզախությամբ աչքի է ընկել Ուկրաինայի, ապա՝ Արևելյան Սլովակիայի ազատագրման համար մղված մարտերում: 1945 թ. մայիսի 23-ին արժանացել է Խորհրդային Միության հերոսի կոչման: 1945 թ. հոկտեմբերի 9-ին ՀԽՍՀ Գերագույն Խորհրդի նախագահության հրամանագրով Կրասնոսելսկի դպրոցը, որտեղ սովորել էր Ի. Սեմյոնովը, պարգևատրվել է ՀԽՍՀ Գերագույն Խորհրդի նախագահության պատվոգրով: Ըստ որոշ աղբյուրների՝ Ի. Ի. Սեմյոնովը 1948 թ. որպես կուլակի որդի զրկվել է հերոսի կոչումից: Այդ պատճառով էլ 1964 թ. ՀԽՍՀ ԳԱ պատմության ինստիտուտի հրատարակած «Գիրք հերոսների մասին» աշխատության մեջ բացակայում է նրա անունը:

Այնուհետև Կ. Հարությունյանը ներկայացրել է Հայաստանում չծնված, բայց պատերազմից առաջ մեր հանրապետությունում ծառայած գեներալ-լեյտենանտներ Լեոնիդ Ալեքսանդրովիչ Կոլոբովի, Նիկոլայ Ալեքսեևիչ Վա-

սիլեի և կարմիրբանակային Կարպ Պետրովիչ Վարֆոլոմեևի կենսագրությունները: Առաջին երկուսը պատերազմի տարիներին եղել են դիվիզիայի հրամանատարներ, երրորդը՝ սակրավոր: Եթե Լ. Կոլոբովը և Ն. Վասիլևը Հայրենական Մեծ պատերազմի հաղթական ավարտից հետո չեն ծառայել Հայաստանում, ապա Կ. Պ. Վարֆոլոմեևը ինչպես պատերազմից առաջ, այնպես էլ հաղթանակից հետո ապրել ու աշխատել է Երևանում: Մահացել է Երևանում 1971 թ. մարտի 31-ին:

Եզրափակման մեջ հանրագումարի են բերվել ուսումնասիրության արդյունքները: Բացի այդ նշվել է, որ պատերազմի տարիներին Հայաստանում են ապրել Խորհրդային Միության հերոսներ՝ գեներալ-լեյտենանտ Իվան Ստեպանովիչ Կոլեսնիկովի, գնդապետ Նիկոլայ Վասիլևիչ Բոգդանովի, մայոր Իվան Նիկոլաևիչ Զապորոժսկիովի, ավագ սերժանտ Ալեքսեյ Ֆյոդորովիչ Երոխինի և կրտսեր սերժանտ Ալեքսանդր Իվանովիչ Վլադիմիրովի ընտանիքները (Դիլիջան, Երևան, Վանաձոր և Արտաշատ քաղաքներում):

Եթե Խորհրդային Հայաստանում ծնված 5 հերոսների անունները հիշատակվել են հայ պատմագրության մեջ, ապա վերոհիշյալ 8 ուսու հերոսների անուններն առաջին անգամ են շրջանառության մեջ դրվում, և դա էլ հենց այս ուշագրավ աշխատության առավելությունն է: Գիրքը գեղեցիկ ու խոստուն ձևավորմամբ հրատարակել է «Էդիթ Պրինտ» հրատարակչությունը, այն նկարագրող է, դրանում գետեղված են հեղինակի ու վերը նշված հերոսների, նրանց նվիրված հուշակոթողների լուսանկարները: Մենագրությունը հրատարակվել է Ռուս-հայկական մարդասիրական հիմնադրամի «Ժառանգություն և առաջընթաց» ծրագրի ֆինանսական աջակցությամբ:

Վերջում մեկ-երկու դիտողություն-նկատառում և ցանկություն հայտնենք. այսպես, էջ 67-ում նշված է, որ Կրասնոսելսկ գյուղը գտնվում է Հայաստանի Լոռու մարզում, այնինչ պետք է լինի Գեղարքունիքի մարզում: Աշխատանքը մեծապես կշահեր, եթե խմբագրական-սրբագրական առումով լինեին անթերի, ունենար հայերեն և անգլերեն ամփոփումներ, նաև հավելված, որտեղ տրված կլինեին Հայաստանում ապրած ու պատերազմում զոհված 3444 ուսու զինվորների անունները:

Ինչևէ. ընթերցողի սեղանին է դրվել հետաքրքիր ուսումնասիրություն, որի նյութը նորություն է Հայրենական Մեծ պատերազմին նվիրված հայ պատմագրության մեջ:

ՎՈԼՈԴԻՑԱ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

Մանկ. գ. թ., ԵՊՀ Հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունը՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հայ ժողովրդի մասնակցության հիմնահարցը հայ պատմագրության մեջ: Հեղինակ է 15 հոդվածի: gavolodya@yahoo.com